

С.Г. Ковальова – канд. юрид. наук, завідувач кафедри історії і теорії держави і права Чорноморського державного університету ім. Петра Могили, м. Миколаїв

СУДОВА ДІЯЛЬНІСТЬ РУСЬКИХ КНЯЗІВ ЯК ДЖЕРЕЛО ПОПОВНЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ СКАРБНИЦІ

Відтворення єдиної цілісної картини історії вітчизняного права – одне із завдань, які ставить перед собою сучасна українська історико-правова наука. З цією метою ведуться численні дослідження правового розвитку українських земель на різних історичних етапах. Значне місце у цьому контексті посідає вивчення історії вітчизняного судочинства, зокрема, на ранніх етапах його розвитку – у Русі IX-XIII ст.

Центральна роль у здійсненні правосуддя належала великому київському князю. Князі цього періоду сприймалися, у першу чергу, як судді, і мірилом їх чеснот (крім воєнної відваги, захисту християнської віри, дбайливого ставлення до дружини та “братії”, “книжності”) виступали праведний суд та милосердя по відношенню до підданих. Християнська церква сприяла скасуванню такого виду покарання, як смертна кара. Митрополит Никифор “печаловался” князю про засуджених: “... о том помысли: о изгнанных от тебе, о осужденных от тебя наказания ради...; вспомни о всех, кто на кого изрек и кто кого оклеветал, и сам судии разсуди таковыя, и якоже от Бога наставляем, всех помяни, и тако сотвори и отпусти... Аще бо не отдамы ... грехопаденіи человеком, ни отец небесный оставит нам прегрешеніи наших...” [1, с. 181]. Князівська влада сприйняла цю настанову. У “Повчанні дітям” Володимира Мономаха вказано: “Ни права, ни крива не убивайте... Аще будеть повинен в смерти и тогда душа не погубляете никакая же хрестьяны” [1, с. 122].

Тож основним видом покарання і у X-XIII ст. були судові штрафи – вири. Штрафи були матеріальною компенсацією потерпілому за спричинені збитки. На нашу думку, засвоєння інституту вир і його широке застосування у руському праві можна пояснити тим, що система композицій відповідала інтересам держави. Безумовно, скасування смертної кари звучало в унісон з християнськими настановами милосердя і прощення гріхів. Однак не можна не вказати на ще один, не менш важливий чинник існування судових штрафів на руських землях. Потерпілий, якому було нанесено тілесні ушкодження, або родичі вбитого отримували компенсацію-виру, а князь отримував “вину” або “продажу”, які складали значну суму. Потерпілий від крадіжки отримував не власну знайдену річ, а її грошовий еквівалент. Сама ж річ йшла на користь суду як винагорода за відправлення правосуддя. Тож покарання у вигляді штрафів-композицій мало на меті також і поповнення державної скарбниці.

Літопис відносить впровадження вир у руському праві до 997 р. “И рече епископ Володимеру. Се оумножишася разбоиници, почто не казниши. Он же рече: бояся греха. Они же рекоша ему: ты поставлень еси у Бога на казнь злым, а на милование добрым, достоить ти казнити разбоиника нь съ

испытанием. Володимер же оверг виры и нача казнити разбоиники и реша епископы и старци рать многа, а еже вира то на коних и на оружьи буде, и рек Володимер, да тако буди” [2, стб. 111-112]. Як слушно вказує В. Сергеевич, причина, яка спонукала до скасування смертної кари, не лише та, що князь визнавався єпископами як такий, що “боявся гріха”, а й та, що військові потреби стали великі, тож судові сплати придалися б на зброю і на коні [3, с. 514]. На початку XIII ст. літописець записав: “...како быша древнии князи и мужи ихь... Ти бо князи не събираху много имениа, ни творимыхъ вир ни продаж въскладаху на люди, но оже будяши правая вира, и ту возма даіаше дружине на оружиє, и дружина ієго кормляшеся...” [4, с. 85-86].

Додамо, що важливим чинником, який змушував князів відмовитися від застосування смертної кари, було прагнення зберегти кількість населення, яка й без того скорочувалася за рахунок війн, епідемій, голоду, хвороб тощо. Держава мусила дбати про недопущення демографічної кризи, одним із наслідків якої могло б стати скорочення кількості потенційних воїнів.

На користь того, що судові штрафи були суттєвим джерелом поповнення скарбниці, свідчить те, що з утворенням церковних судів князі залишили за собою право отримувати судову платню як винагороду за відправлення суду над церковними людьми: “...митрополит в вине со князем наполы”, “... платят виру князю с владыкою наполы” [5, с. 169].

Правом накладати судові штрафи користувалися руські князі і у XIII ст. Так, Галицько-Волинський князь Мстислав Данилович встановив спеціальний податок для мешканців Берестя, які вчинили виступ проти князя: “Устанавливаю на не ловчее за их коромолу, абы ми не зрети на них кровь” [4, с. 151]. Очевидно, стягування з підданих платні було вигідніше, ніж смертна кара. До того ж, страта винуватих у “коромолі” призвела б до додаткового скорочення населення.

Отже, збереження такого виду покарання, як вири, відповідало інтересам державної влади. Стягування судових штрафів розглядалося як невід’ємна прерогатива князя. Однією з основних причин цього було те, що вони складали значну частину надходжень до державної скарбниці.

Література

1. Летопись Нестора. Лаврентьевский список [Текст]. – Санкт-Петербург : И. Глазунов, 1893. – 198 с.
2. Полное собрание русских летописей. – Т. 2 : III. Ипатьевская летопись. – Спб. : Типография Эдуарда Праца, 1843. – 391 с.
3. Сергеевич, В. Лекции по истории русского права [Текст] / [соч.] орд. проф. С.-Петербур. ун-та В. И. Сергеевича. – СПб. : Типография С. Волпянского, 1890. – 708 с.
4. Срезневский, Н. И. Древние памятники русского письма и языка (X-XIV веков). Общее повременное обозрение [Текст] / Н. И. Срезневский. – СПб.: типогр. Имп. Акад. наук, 1882. – [2] с., IV, 392 стб.
5. Устав князя Ярослава о церковных судах [Текст] // Российское законодательство X-XX веков : в 9 т. / [под общ. ред. О.И. Чистякова]. – М. : Юридическая литература, 1984. – Т. 1 : Законодательство Древней Руси. – 1984. – С. 168–170.